

JELENTÉS A MAGYAR KULTÚRA ÁLLAPOTÁRÓL – ÁTFOGÓ KÖRKÉP

Antalóczy Tímea, Füstös László, Hankiss Elemér¹
(MTA Politikai Tudományok Intézete)

Vezetői összefoglaló

1978-ban készült az első átfogó kutatás a magyar kultúra állapotáról, a jelenlegi immár a hatodik „vállalkozás”, de a stratégiai alapkutatások körében az első év tapasztalatait és tevékenységeit összegezzük az elkövetkezőkben.

Nem véletlen, hogy egyre gyakrabban foglalkozunk a kultúra mineműségével, állapotával, funkciójával, megjelenési formáival, hiszen hazánk az elmúlt hatvanöt évben két radikális rendszerváltoztatást élt át, miközben a befoglaló tágabb világ is nagyot változott. Az adatfelvételek során a szakmai vitákban kikristályosodó kérdéskörök alapján két problémahalmazra kérdeztünk rá. Egyrészt a kulturális javakhoz való hozzáférés lehetőségét, a kultúráközvetítő intézményrendszer kihasználtságát és a kultúrafogyasztás szerkezetét, illetve a különböző társadalmi csoportok ízlésvilágát, kulturális orientációját (igényeit), másrészt a magyar társadalom szociális szerkezetét szabályzó magatartás- és értékrendjét, felmérését alapoztuk meg. Az első eredményeket a – kutatás keretében készült tanulmányokat is tartalmazó – *(Vész)jelzések a kultúráról* című tanulmánykötetünk tartalmazza.

A kutatás célja

A projekt célja egy átfogó kulturális állapotfelmérést megalapozó munkálatok elvégzése, egyben a program egészére vonatkozó „modell” kimunkálása volt, amely során az adatok nem csak rögzítésre kerülnek, de kutathatóvá, elemezhetővé is válnak. Mindezek révén cél egy komplex, megalapozott országjelentés elkészítése. A projekt végső célja Magyarország kulturális állapotának „nagyfelbontású” feltérképezése, összefoglaló kép készítése a hazai kulturális teljesítményről és a kulturális fogyasztásról. A hagyományos kultúrafogyasztás mérésén túl, az ún. mindennapi kultúra vizsgálata is cél. Megvizsgálásra kerül, többek között, hogy a kultúra részeként definiált értékek közül melyeket preferálják az emberek hétköznapjaik során. A 2010 elejére több fázisban lefolytatott kutatás eredményeképpen összefoglaló jelentés készülhet el a magyar kultúra jelenlegi helyzetéről, állapotáról. Ennek az átfogó kutatásnak részeként, részbeni megalapozásaként, előkészítéseként kerül sor az állapotfelmérésre. A munka különböző fázisaiban a részeredmények konferenciákon, szimpóziumokon, szakmai fórumo-

¹ Közreműködő kutatók: Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor (MTA Szociológia Kutatóintézet), Vitányi Iván (MTA politikai Tudományok Intézete), aki az elmúlt pár évtizedben Hidy Péterrel együtt a magyar kultúra kutatásának legfőbb generálója volt

kon és a médiumokban folyamatosan ismertetésre kerülnek. A kutatás célja, hogy – a jelenlegi állapotok felmérésén túl – konkrét ajánlásokat, javaslatokat tegyen a kulturális, gazdasági és politikai szférában ma jelentkező problémák orvosolására.

KOR-KÉP²

Az európai civilizáció globalizálódását, a kétpólusú világrend szétesését, az angolszász világmodell megroggyanását, majd a mindezzel összefüggő, globális társadalmi-gazdasági krízis hatásait elszenvedve kellett, kell kitalálni egy élet- és versenyképes Magyarországot.

A szétesés, a szétbomlás – kinek, hogy tetszik – napról, napra egyre inkább tapasztalat, és nem valami távolról érkező hír, amin a vacsoraasztal mellett elmélázik az ember, majd azzal a boldogító felismeréssel tér nyugovóra, hogy „ez velünk nem történhet meg”. Megtörtént! Kétségbeesni azért nem kell. Kinek-kinek személyes felelőssége is, hogy megint utat tévesztünk, vagy ha nem is bőségben, de biztonságban, kiszámítható körülmények között élhetünk. Meggyőződésünk, hogy a megoldás, egy életképes társadalmi, gazdasági/politikai modell megalkotása „magában a nemzetben rejtezik”.³

A rendszerváltoztatás történetének, szerkezetének, rendszerének elemzése nem tárgya kutatásunknak, de mindaz, amit a kultúra állapotáról megállapíthatunk, elválaszthatatlan a gazdasági, társadalmi/politikai szerkezetváltástól, a „tág világ” hatásmechanizmusaitól, sőt kényszerítő erőitől, hiszen a nyitottságnak, amely egyfelől áldás, ára van. Nem mindegy azonban, hogy a magyar társadalom közpolgárai az új világrendbe milyen szellemi, lelki kondíciókkal fognak betagozódni, hogy milyen minőségű a nemzet kulturális fundamentuma.

A KULTÚRA FOGALMÁNAK JELENTÉSVÁLTOZATAI

A kutatás minden egyes szegmensében újra és újra felmerült a kultúra definiálásának problematikája. A természethez való viszonyunk, épített környezetünk, a tudományok, a művészetek, a társadalmi együttélés szabályai, a társadalmi rend, amiben élünk, az egyedek, csoportok közti együttélés szabályai, a korosztályok közti viszony, a nemek közti viselkedés, tehát a közösség szociális szerkezete, a különböző kulturális mintákhoz való viszony, az, hogy mit tartunk szépnek, becsületesnek vagy jónak stb., mindmind a kultúra fogalomkörébe tartozik.

„A kultúra az elismert, elfogadott, a hagyományokban sokszorososan kiválogatott minták, lehetséges cselekmények, lehetséges gondolatok és lehetséges élmények funkcionálisan egységes és ezért egészséges rendszere. A kultúra teszi az életet élhetővé, ad célt, irányt, elégedettséget, bölcsességet az embernek.”⁴ Azt vizsgáltuk, hogy a mai magyar társadalomban ez az erkölcsi-szellemi szabályzórendszer miként működik, a kulturális javak köztulajdonnak tekinthetők vagy sem, milyen kulturális minták köré

² Részleteiben megjelent a kutatást összefoglaló (Vész)jelzések a kultúráról című tanulmánykötetben

³ Szechenyi István 1832. Stadium, Lipcse.

⁴ Csányi Vilmos 2005. Etológia és társadalom. Ulpius Ház. 22.

szerveződnek a különböző társadalmi csoportok és miként hat ez életminőségük alakulására.

A fenti meghatározás szerint a kultúra, tegyük hozzá, jó esetben, célt, irányt, elégedettséget, bölcsességet ad az embereknek, tehát hozzáférhető és hatékonyan használható abban a társadalmi térben, ami a felhasználó „élőhelye”, helyi és tágabb társadalmi környezete.

Ezért Veres Péter gondolatai is megszívlelendők: „A népek és kultúrák nem zárt egységek, nem önmagukból termékenyülnek és növekednek, hanem egymásba folynak, határértékeik összemosódnak és átcsereződnek, s így termékenyítik örökké egymást, hol pozitív egymásba hatolással, hol negatív visszazárkózással.”⁵ A kutatást összegző több tanulmány⁶ is szükségesnek érzi a kultúra fogalmának tisztázását.

HASADÉKOK ÉS LEHETŐSÉGEK A MAGYAR KULTÚRÁBAN⁷

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor egyik összegző tanulmánya szerint „a magyar kultúra lehetőségeit (akár saját belső rendszerére, akár a hozzá képest külső világban való érvényesülésére gondolunk) nagymértékben rontja az integráció hiánya, a kultúra kettészakadtsága. A politikai polarizáció egyik táplálója, felerősítője, a józanság határain messze túlfuttatója, de semmiképpen sem egyetlen oka ennek a meghasadtságnak, ami egyébként nem egy, hanem *legalább három* törésvonalat és polarizációt jelent (és e legalább három törésvonal a látszólagos polarizáció mögött a politikában is kimutatható). Ezek a törésvonalak a kultúrában keletkeztek (részben a hátrányos történelmi körülmények, részben az ezek következtében is az optimálisnál sokkal kedvezőtlenebbé alakult belső társadalmi viszonyo miatt, de szerepet játszik bennük a kultúra azon említett sajátossága is, hogy a viszonyok konszolidálásában, a konfliktusok differenciált megoldásában viszonylag kevés hagyománnyal rendelkezik, s azok jelentős része is passzív jellegű⁸).

A három törésvonal egyike (a jelenlegi politikai polarizációnak is egyik pillérét alkotó ellentét) a már említett *szembenállás a „szocializmus” és a „polgári társadalom” között*. Bár a valóságban a szocialista párt politikai gyakorlatát tekintve egyáltalán nem a szocializmus képviselője, mind hívei nagy része, mind ellenfelei számára ezt jelképezi, méghozzá nem valamilyen absztrakt szocializmust, hanem a magyarországi államszocialista múltat. (A hívek ennek jellemzőit inkább a Kádár-kori konszolidációban, a „legvidámabb barakk” korlátozott fogyasztói társadalmában, némileg liberalizált diktatúrájában és viszonylagos létbiztonságában látják, az ellenfelek pedig a Rákosi-korszak és a korai Kádár-korszak terrorjában, a hagyományos struktúrák szisztematikus lerombolásában és a szocialista gazdaság irracionális működéseiben.) A szembenállás alapja ezen a síkon a meghaladott rendszerhez való érzelmi vi-

⁵ Veres Péter 1940. Mit ér az ember, ha magyar? Levelek egy parasztfühoz. Budapest: Magyar Élet. 56.

⁶ Vészjelzések a kultúráról, 2009.

⁷ Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor: A kultúra változása – Változások kultúrája. In: Vészjelzések a kultúráról (71–81.)

⁸ Ezek közül a „passzív rezisztencia” hagyománya még viszonylag aktív megoldásnak számít az igen gyakori reakcióhoz, a „ius murmurandi” gyakorlásához képest.

szonyulás különbsége. *A kultúra egészének szerves fejlődése szempontjából a szocializmus mindenképpen törést jelentett. Ezért lehetetlen a kultúra továbbépítése az ezzel a töréssel való szembenézés nélkül*, ami egyfelől a szerves beavatkozások negatív megítélésében való megegyezést, a diktatórikus szerkezetek működésének pontos elemzését, a felelőségek megállapítását és annak a biztosítását jelenti, hogy újraéledhesse- nek a mesterségesen megszakított viszonyok és gyakorlatok, hagyományok és intézményformák ott, ahol ez lehetséges (mert a jelen feltételekkel harmonizálható) s ahol igény van rájuk. *Másfelől, lehetetlen a kultúra továbbépítése annak a negyven évnek a figyelembevétele nélkül, ami a háború utáni rendszerváltás után eltelt*, amelyben generációk nőttek fel, s építettek ki különböző megoldásmódokat. S azt is figyelembe kell venni, hogy egyesek számára a korábbiakhoz képest az államszocialista viszonyok emelkedést, történelmi elégtételt, tehát pozitív fejleményt jelentettek; hogy egyes területeken olyan viszonyok kiépítését jelentették, amelyek eltűnése veszteség, s ezért a kultúra integrációja és szerves továbbépülése csak úgy lehetséges, ha ezek a tapasztalatok is beépülnek, vagyis a társadalomnak ez a része is megkapja a lehetőséget arra, hogy ahol igény van rá (s ahol a jelen feltételekkel harmonizálható), ezek a vívmányok is megkaphassák az újraéledés, ezek az igények is megkaphassák a kielégítés lehetőségét. *Két ennyire ellentétes tapasztalatrendszer összeegyeztetése rendkívül nehéz, s addig lehetetlen is, amíg a felek nem jutnak el a másik relatív igazságának fel- és elismeréséig.* De igazán integrált (nem homogén, hanem koherens, összedolgozott) kultúra nélkül nincsen szerves továbbfejlődés. És a történelem igen sok példát mutat egymással hasonlóképpen szembenálló kultúrák összedolgozódására, egymás igazságának elfogadása alapján (az angol polgárháború utáni hosszú kiegyezési folyamattól – amelynek technikái nagyon jól tanulmányozhatók például Walter Scott műveiben – az amerikai északiak és déliek közti közeledésen át a második világháború után a német társadalomban lezajlott „kibeszélésig”). Ebben (mint Scott példája is mutatja, de az amerikai esetben is említhetnénk az irodalom és a filmek jelentőségét) igen nagy szerepet játszhat a szűkebb értelemben vett kultúra (ha teret ad a közvetítő kezdeményezéseknek).

De ez a törésvonal csak az egyik a magyar kultúrát megosztó hasítékok közül. Legalább ennyire lényeges (és a politikai polarizáció mögött is ott van) az az ellentét, ami a *továbbhaladás két stratégiája* között mutatható ki, s ami évszázados múltra tekint vissza a magyar kultúrában. Az egyik oldalon a *szerves fejlődés* képviselője áll, a másikon az a fajta *követő stratégia*, amely a szerves fejlődéstől függetlenül, a mindenkori hatalmi centrumokhoz, a világ fejlődési motorjaihoz való csatlakozásban látja a továbblépés esélyeit. Ez a szembenállás fogalmazódott meg (pontatlanul) a „haza vagy haladás” dilemmájában, s tematizálódik a mai napig (szintén pontatlanul) konzervativizmus és liberalizmus, illetve nemzeti erők és kozmopolitizmus szembenállásában. (A konzervatív–liberális szembenállás egészen mást jelent szerves fejlődésű társadalmakban, mint ott, ahol a társadalomra kívülről rákényszerített struktúrák miatt a szerves fejlődés lehetetlen a hagyományok védelme és az azokra való építkezés, illetve a nemzeti függetlenség legalább viszonylagos helyreállítása nélkül.) E törésvonal viszonylagos felszámolására utoljára a reformkor nyújtott példát, amikor a „haza” és a „haladás”, a hagyományos alapokból való építkezés és a reform, a nemzeti érdek képviselője és a világtársadalom haladási főirányához való csatlakozás egyszerre tudott

érvényesülni (nem utolsósorban megint csak a szűkebb értelemben vett kultúra jelentős közvetítő szerepével, illetve a két álláspontnak az országgyűlési vitákban való összedolgozódásával). A későbbiekben azonban (a reformkori folyamatoknak a szabadságharc leverése általi megtörésével) ismét bekövetkezett a hasadás, és a polgárosodásnak, a kapitalizmus kialakulásának szerves, a centrumokhoz kapcsolódó, azok érdekei szerint alakuló változata (a kiegyezéskor gazdasági konjunktúrájának a felszínen elért sikerei dacára) csak fokozta a társadalom és a kultúra dezintegrációját. Kialakult az a hasadás, amit Erdei és Bibó a két világháború között „kettős társadalomként” jellemezett. Az ő leírásukban ez a feudális és a kapitalista struktúrák össze nem szervesülő, egymás mellett élő s egymást szervesülően átszövő kettősségét, egy külön földesúr-paraszt és egy tőkés–munkás osztályviszony egymás mellett élését jelenti. Szociológiai értelemben ez így is történt, s a két társadalom elkülönülése kulturálisan is végbe ment, hasonló idegenségben, egymással csak alig érintkezően élt tovább egymás mellett a két kultúra. A feudális és a kapitalista viszonyok egymás mellett élése mindenütt jellemző a két társadalom közti átmenet időszakában, de itt (és sok más periférikus, félperiférikus társadalomban is) az történt, hogy a kettős struktúra tartósult is, éppen amiatt, mert nem tudott összeszervesülni; minthogy magának a kultúrának a szerves egysége nem állt helyre. (Egy kultúra integrációjának, mint már többször hangsúlyoztuk, egyik alapfeltétele, hogy saját alapjain tudjon építkezni, saját hagyományából, termelési sajátosságaiból s a polgárosodás, a kapitalizmus kiépülésének folyamatában ha a tőkefelhalmozás külső erői irányítása alatt megy végbe, s ilyen értelemben nem „alulról”, akkor a társadalom és a kultúra szükségképpen hasad ketté egy, a külső-felső érdekek szerint alakuló és egy, az ezektől való önvédő elkülönülésbe bemerevülő – egy „labanc” és egy „kuruc” – társadalmi szegmensre és kultúrára.) Ez így volt a kiegyezés korában, így maradt (a szűkebb értelemben vett kultúra legjobb képviselőinek, József Attilának, Bartóknak, Kodálynak, a nyugatos és a népi mozgalom egy részének) erőfeszítései ellenére a két világháború között. Az államszocializmus hasonló irányítással szerveződött meg, egy másfajta erőcentrumhoz igazodva, de fenntartva a szerves kettősséget: a „fenti” és a vele szemben ellenálló struktúrák kettősségét – a kultúrában is. Végül a rendszerváltás után is fennmaradt ez a kettős struktúra, s most már politikai kifejezést is nyert: ez a kettősség talán még a szocializmus és a polgári társadalom szembenállásánál is jobban meghatározza a magyar politikai struktúrát (s ezen az alapon érthető meg a szocialista párt és a szocializmust opponáló liberálisok szövetsége is, mert a most jellemezett hasadás tekintetében mindketten ugyanazon az oldalon állnak). Erre a törésvonalra is érvényes, hogy továbblépés csak akkor lehetséges, ha a két út ellentéte a reformkorhoz hasonlóan feloldódik: *a megszakított szerves fejlődésnek ebben az értelemben példáulért egyértelműen a reformkorhoz (s nem a zsákutcába, a hasadás tartósulásába torkolló kiegyezéskorhoz) kellene visszanyúlnia,⁹ és megtalálnia a független önépítés mai lehetőségeit.* A kultúra integrációja e tekintetben talán még nehezebb, mint a másik említett törésvonal esetében. A nagyon eltérő kultúrák eltérő szocializációs hatásaikkal nemzedékről nemzedékre újratermelik a másik kul-

⁹ Az az ellenvetés, hogy messze elmozogtunk már a reformkor feltételeitől, nem helytálló: a távolkeleti társadalmak sokkal ősbibb hagyományokat tudtak mozgósítani annak érdekében, hogy szerves, a saját lehetőségeikből fakadó módon adjanak választ a mai kapitalista világtársadalom kihívásaira.

túrától való elzárkózást, s mivel e hasadás alapjai a külső hatalmaknak a gazdaság, politika és társadalom feletti befolyásán, a társadalom gazdasági, politikai alávetettségén nyugszanak, e külső hatalmaknak is erősen érdekük ennek a hasadásnak a fenntartása.¹⁰ Ez nincs másképp sehol a világban, de számos olyan társadalom, kultúra található a világban (s a magyar társadalom környezetében is), amely felismervén, hogy a mégoly előnyösnek látszó függőség sem biztosít igazi továbblépési lehetőséget, legalább bizonyos mértékben igyekszik saját alapjain fejlődni, és ami ettől elválaszthatatlan, saját kulturális integritását fenntartani vagy helyreállítani.

A harmadik törésvonalat a társadalom *szociális megosztottsága* adja. Ez minden osztálytársadalomban jellemző, bár mértéke (a szélsőségek egymástól való távolsága és az átjárás lehetőségének foka) egyáltalán nem mindegy. (A kiegyezéskor struktúrájának zsákutcás voltát az is jelezte, hogy a szociális megosztottságot – a mezőgazdaságban – az elviselhetetlenség határáig növelte.) Az államszocializmus ebből a szempontból ért el bizonyos eredményeket (a társadalmi-kulturális rendszer felsőbb szegmenseiben elhelyezkedő csoportoknak kulturális szempontból ártalmas korlátozása árán), legalábbis elindítva az alsóbb csoportok kulturális emelkedését. Minthogy az államszocializmus is (széles csoportok alávetetésén és kizsákmányolásán alapuló) osztálytársadalom volt, *eleve kudarcra voltak ítélve azok a kezdeményezések, amelyek a társadalom egészének kulturális felemelésére irányultak (a szűk értelemben vett kultúra önmagában nem elegendő a kulturális emelkedéshez, ha a tág értelemben vett kultúra egyéb összetevői ezt nem támogatják)*. De a rendszerváltás után a helyzet annyiban rosszabbodott, hogy az alsó helyzetű (vagy a rendszerváltás „veszteseiként” újonnan alulra kerülő) csoportokat élethelyzetük még távolabbra vetette a kultúrába való bekapcsolódás lehetőségeitől (a szűk értelemben vett kultúra tekintetében mindenképpen, de a tágabb értelemben vett kultúrában is: többé-kevésbé szegregált, az elemi túlélésre redukált szubkultúrákba szorítva őket). Egyre jobban eltávolodott egymástól a kultúrából így vagy úgy részesülők és az abból kiszoruló világ, s bár egyes területeken a kultúra keretei között maradók egy részének kulturális lehetőségei még gyarapodtak is, mások esetében a lecsúszás elleni küzdelem csökkenti a kultúrára fordított figyelmet és a kulturális részvétel lehetőségét,¹¹ a másik oldalon pedig egyre nő azok száma, akik teljesen kiszorulnak abból, ami (integráló szerepe alapján) a társadalom kultúrájának nevezhető, s a technikai fejlődéssel, a digitális kultúra térhódításával a belül maradók és kiszorulók közti hasadásnak még új forrásai is megjelennek. Ez a hasadás – a másik két törésvonallal ellentétben – a kulturális közelítés, az egymás nézőpontjának kölcsönös megértésére való törekvés technikáival nem csökkenthető; az ebből adódó feszültségek csökkenéséhez csak a kultúrának a másik két szempontból való integrációja és a társadalomnak ezen alapuló felemelkedése, s alapvetően a kiszorító

¹⁰ A hasadás fenntartásában a hazai politikai erők is érdekelték, de a tartósult szembenállás csökkentésére a társadalomnak, a kultúrának olyan megoldásokat kellene kiküzdenie, amelyek a kulturális integráció helyreállításának irányába való elmozdulást a *politikai szféra ellenében* is érvényre tudják juttatni.

¹¹ Egyes kulturális területeken kiegyenlítettebb, más területeken nagyon nagy a különböző szociokulturális csoportok aktivitása – és/vagy lehetőségei – közötti különbség. (Beszédés adat például, hogy a legfeljebb 8 általánost végzettek és a felsőfokú végzettségűek között például nem egy kulturális termék fogyasztásában hatszoros, a digitális kultúra egy-egy eszközével való ellátottságban pedig csaknem húszszoros különbségeket is találni.)

körülmények (a munkanélküliség, a hajléktalanság, az integráló struktúrákból kizáró szelektációs mechanizmusok) visszaszorítása vezethet.

Jelenleg a három törésvonal szembenállásai ráadásul sok ponton egymással össze is keverednek. A szociális feszültségek, a kulturális megfosztottság élményei és az ebből fakadó indulatok gyakran becsatornázódnak a fenti két szembenállás valamelyikébe (nem teljesen alaptalanul, hiszen ezek így vagy úgy – vagy azért, mert olyan társadalmi viszonyokat igenelnek, vagy azért, mert olyan zsákutcás megoldásokhoz ragaszkodnak, amelyek sokakat alávett-kiszorított helyzetbe hoznak – szerepet játszanak az alulra kerülők helyzetének kialakulásában és tartósulásában). A két törésvonal illetően megerősítése ezen indulatok által aztán tovább rontja a megoldási esélyeket (amelyeknek éppen az indulatok csökkentése lenne az egyik alapfeltétele). De a másik két törésvonal is összekeveredik egymással, s hol mindent az egyikre, hol mindent a másikra vezetnek vissza (s ez megint csak nehezíti a tisztázás, a megoldások lehetőségeit).

Tovább növeli a nehézségeket az egyes törésvonalak *etnikai* konfliktusokba való átfordulása. Nem megyünk bele ennek a rendkívül bonyolult, pusztán az *előítéletesség* dimenziójában semmiképpen sem kezelhető feszültségforrásnak a részletezésébe. Itt egyrészt tekintetbe kell venni azt (amire többek közt Hardt hívja fel a figyelmet egyik legutóbbi írásában¹²), hogy az ezredfordulón világszerte jellemzővé vált, hogy a *tőke-munka konfliktusok, az (osztálykonfliktusok) mindinkább összeesúsznak az etnikai konfliktusokkal* (ennek okai a globalizáció körülményeiben vizsgálándók), tehát a jelenségnek van egy, a korszakra jellemző mozzanata. Ugyanakkor a három említett törésvonalban ennél sokkal mélyebb, történelmi okok is fellelhetők, s ebből az is következik, hogy az etnikai törésvonalak csökkenése is az említett három fő szembenállás okainak visszaszorulásától, a szembenállások oldódásától várható.

S most jutottunk el odáig, hogy e szükségképpen nagyon vázlatos áttekintés után konklúziókat vonjunk le a magyar kultúra állapotára és az ebből adódó lehetőségekre vonatkozóan.

Látszólag olyan tényezőket vettünk sorra, amelyek nagy részét nem a kulturális állapotvizsgálatok tárgyának szokták tekinteni. Mint a bevezetőben jeleztük, meggyőződésünk azonban, hogy a kultúrára vonatkozó bármely elemzés és bármely kulturális koncepció csak a tág értelemben vett kultúrából indulhat ki, abban pedig meghatározóan hat mindaz, amit figyelembe próbáltunk venni. Aki e kérdésekről gondolkodik, annak viszonyulnia kell a technikai-technológiai fejlődésnek az egész emberi civilizáció alakulását meghatározó fejleményeihez; azokhoz a sajátos feltételekhez, amelyek közé saját kultúránkban e változások megérkeznek (a kultúra sajátos hagyományaihoz és a rendszerváltás által létrehozott jelen állapotokhoz); viszonyulnia kell a világ egészében ható válságfolyamatokhoz (és azoknak a mi kultúránkban jelentkező sajátos következményeihez) és azokhoz a törésvonalakhoz, amelyek a magyar társadalomban és kultúrában jelentkezők (s melyek politikai felszíne mögött kulturális szempontból is meghatározó különbségek és ellentétek húzódnak). E szempontok bármelyikének mellőzése struccpolitika, és ilyen redukcióval többnyire csak kudarcos megoldások találhatók.

¹² Hardt 2009.

Az e kérdésekhez való viszonyulás azt is jelenti, hogy az ember az alapkérdésekben állást foglal. Semleges szemmel a vizsgálható jelenségek nagyrészt az „egyfelől-másfelől” módján regisztrálhatók, s az ilyen leírások korrektnek is nevezhetők, hiszen alig van olyan jelenség, amelyben ne lehetne „egyfelől” pozitív, másfelől „negatív” mozzanatokot találni. Ez a nézőpont azonban nem alkalmas arra, hogy bármilyen döntés alapjává váljon. Minden döntés, a kultúra alakulásába való bármilyen személyes vagy intézményes beavatkozás feltételezi, hogy (az említett kérdésekhez való viszonyulás során) minden vizsgált jelenséggel kapcsolatban különválasztjuk a *valamilyen szempontból* dominánsan pozitív és az egyértelműen negatív tendenciákat. Ilyen döntést mindig csak meghatározott szempontból, meghatározott értékeknek, céloknak elkötelezve lehet hozni. Nyilvánvalóan a mi elemzésünk sem értékmentes. De a tartóult szembenállások csökkentésének, az ellentétek oldódásának, a kulturális épülésnek *első lépése* éppen az, ha mindenki megpróbálja tisztázni és kinyilvánítani viszonyát az alapvető kérdésekhez. A második lépés, hogy tisztában lévén saját álláspontunk elkötelezettségének irányával, elismerjük mindenki egyenlő jogát a hasonló értékválasztások megtételére. És ezen az alapon azután már megkezdődhet az álláspontok összedolgozása is.

Mint a fentiekből egyértelműen kiderülhetett, a kultúra vonatkozásában egyik értékelő premisszánk az, hogy *a kultúra integráltságát (nem homogenitását, hanem többé-kevésbé koherens rendszerré szerveződését) – kétszeresen is – alapfontosságúnak tartjuk*. Egyrészt úgy gondoljuk, hogy egy kultúra fennmaradása, a világ többi kultúrája közé való betagozódása akkor biztosított, ha többé-kevésbé integrált, s így kifelé egységes egészként, önálló alanyként tud fellépni, a kívülről érkező hatásokat pedig be tudja építeni a maga rendszerébe. Másrészt ez az integráltság nagyon fontos a kultúra belső élete szempontjából is, mert a tartósan feloldatlan, polarizált hasadások rombolóan hatnak a kultúra épülésére, önépítése tekintetében, s gazdasági, társadalmi és politikai következményeik is igen kártékonyak.

A kultúra viszonylagos integráltsága már csak azért is alapfontosságú, mert *a kultúrának* (kultúrának akár a társadalomegész egyik nézetét, akár annak egyik alrendszerét tekintjük) *lényege éppen a társadalom integrációjának biztosítása*.

Egy másik, a fentivel összefüggő kiindulópont a *szerves fejlődés* melletti elköteleződés. Ez – túl azon, hogy a különböző sikeres társadalmak példái szinte mind a szerves fejlődésen alapulnak – már csak azért is alapvető a kultúra szempontjából, mert a szerves fejlődés egyik lényeges tulajdonsága, hogy *a rendszer egészét megmozdítja*, aktivizálja, s ezáltal (elvben) a társadalom minden tagja lehetőséget kap az aktivitásra, arra, hogy tudatos befolyással lehessen sorsa, életkörülményei alakítására.

Mindez feltételez még egy kiinduló premisszát: a szembenállást a jelenségeknek a folyamatokból való kiszakításával, a rövid távú gondolkodással. Olyan kultúrafelfogást, amely *a rövid távú változásokat hosszú távú folyamatok szemszögéből nézi*, s a rövid távra vonatkozó lépéseket hosszú távú célokhoz igazítva, azokkal harmonizálva tervezi meg. *(Az élet számos területén okoz súlyos károkat a legkülönbélebb intézményműködések olyan alakítása, „reformálása”, amely a változásokat nem hozza összhangba sem a múlt „hosszú távjával” – vagyis nem épül szervesen az előzményekre –, sem a jövő „hosszú távjával”, vagyis egy olyan célrendszerrel, amelyben a társadalmi lét egészének alakulása figyelembe van véve. Az új kihívásokhoz igazodó intézményrendszer*

szinte minden területen hiányzik, de az időről időre megkísérelt reformok – az iskola-rendszerben, az egészségügyben, de szinte bármely területre utalhatnánk – egyfelől *túlságosan* radikálisak és dezintegrálók – mert nem a sajátos feltételekre épülnek rá, és jól működő struktúrákat vernek szét, ahelyett, hogy továbbfejlesztenék őket, másfelől *túl kevésbé* radikálisak, s ezért eredménytelenek –, mert nincsenek igazán összhangba hozva sem az új kihívások természetével, sem a társadalom más területein végbemenő változásokkal.)

Ezek a premisszák nem állnak meg az *értékrelativizmus* talaján sem. A kultúrában különösen fontos a minőség választása, márpedig annak eldöntése, hogy mi számít minőségnek, feltételezi azt, hogy a minősítő valamilyen szinten birtokában van egy-fajta *objektív igazságnak*. A huszadik század második felében előtérbe került értékrelativizmus éppen ezt vonja kétségbe, s e szkepszisnek különös erőt ad az (a huszadik században nagyon is megalapozott) tapasztalat, hogy az „objektív igazság” képviselőiként fellépett személyek és mozgalmak mérhetetlen károkat és szenvedéseket okoztak, és teljesen zsákutcás (tehát az „igazsággal” semmiképpen sem jellemezhető) utakat erőltettek a társadalomra. Az objektív igazság tagadása azonban a másik hibás véglet. A világnak vannak – legalább részben – felismerhető törvényei, amelyek alapján lehet jó és rossz között választani. Baj csak akkor lehet ebből, ha egy (az egészet szükségképpen átlátni képtelen) egyén vagy csoport monopolizálni akarja az általa képviselt igazságot, sőt már *ott kezdődik a baj, amikor valaki valamely igazság nevében győzni akar. Az ember megpillanthat igazságokat, de az igazságok nem arra valók, hogy győzedelmeskedjenek (vagy győzzenek általuk), hanem hogy képviseljék őket.* A kultúra sem lehet meg az igazságot képviselő, annak érvényesüléséért kiálló (a kultúrát ilyen igazságok győzelemében, az ezen igazságok kijelölte minőségek irányában fejleszteni próbáló) aktorok nélkül, de a kultúra színvonalának emeléséért folyó küzdelem is zsákutca-ba kerül, mielőtt háborúnak fogják fel, amelyben győzedelmeskedni akarnak, s ha nem érnek el győzelmeket, akkor ezt vereségnek tekintik. *A győztes igazság mindig elveszti igazságértékét.*

A szűkebb értelemben vett kultúra fejlesztésének is a felmutatás, az értéknylvántás, a minőség melletti kiállás a lehetséges tartalma. Mind a kapitalizmus, mind a szocializmus azt a szemléletet sugallja, hogy az tekinthető eredménynek, ami mennyiségileg mérhető gyarapodásként, előrenyomulásként (győzelemként) értékelhető. Ez azonban eltávolít a lényegtől. A szűkebb kultúra fejlesztésének nem az a lényege, hogy növekednek az olvasási mutatók, az egyes kulturális termékek fogyasztóinak száma, több a kulturális intézmény stb. Természetesen ezek nagyon fontosak, de *a lényegi változások abban a folyamatban ragadhatók meg, ahogy a szűkebb értelemben vett kultúra súlyának növekedésével erősödik (integráltabbá, aktívabbá lesz) az adott társadalom tágabb értelemben vett kultúrája, ez növeli az adott társadalom belső erejét, és kifelé is eredményessé teszi.* Az oktatásra, a kultúrára való ráfordítás végül mennyiségileg is mérhető eredményeket s például gazdasági felzárkózást is indukál (mint többek között a finn, a szlovén vagy az ír példa bizonyítja), de nem ez a lényege, hanem az, hogy a kultúra minőségileg erősödik (koherensebb, kiegyensúlyozottabb, természetesebb lesz), és minden további pozitív következménynek ez a kulcsa.

A kultúrát paternalista módon terjesztő (s hódító küzdelemként felfogott) kulturális stratégia nem folytatható. Nem csak azért, mert egy piactársadalomban nem adek-

vát, nem csak azért, mert szemlélete túlhaladottá vált, hanem elsősorban azért, mert a maga elé kitűzött célokat nem tudja elérni. A kultúra aktív terjesztésére szükség van, de nem „felülről”, nem „győztesek” és reménybeli győztesek szemszögéből. A hatalom nélküli aktív aktoroktól kiindulva „alulról” felépülő kultúrát „felülről” lehet és kell is támogatni, de nem azzal a szemlélettel, amely eredményeket, teljesítést vár el, hanem a *kezdeményezések szolgálatában*, az állam erőforrásainak egy részét visszaforgatva azokhoz, akiktől származik, és elsősorban oda, ahol aktivitás tapasztalható (mert ezek az erőforrások ott tudnak „életre kelni” és sokasodni). Nem az az elsődleges cél, hogy a kultúra *terjedjen*, hanem hogy *éljen* (s amikor él, akkor terjed is). S ami a döntő: *a kultúra szempontjai legyenek a legfontosabbak a társadalomban*.

E szemléletváltásnak vannak már csirái a magyar társadalomban. A leglátványosabb kulturális eredményeket az utóbbi évtizedekben a *helyi társadalmak* életébe beágyazódó (a szűk értelemben vett kultúrát a tágabb értelemben vett kultúrával, az egész életvilággal összekapcsoló) kezdeményezések mutatták fel. A fesztiválok, falunapok, a helyi közösségek mindennapjaiba beágyazódó kulturális tevékenységek. A művelődési ház típusú intézmények, amelyeknek létjogosultságát – azokat a szocializmus jellegzetes intézményeinek nyilvánítva – sokan megkérdőjelezték, részben faluházakká, klubközpontokká, az önképzés színtereivé s a legtöbb helyen *agorajellegűvé* alakulva sok helyütt a tágabb értelemben vett kultúra központjaivá tudtak válni. Ez mindenképpen olyan elem, amelyre a fent jelzett kulturális célokért folytatott erőfeszítések építhetnek.

Ha a tágabb értelemben vett kultúra integráló szerepének egyik kulcsa a szűkebb értelemben vett kultúra vitalitása, a kultúra újratermelésének egyik legfőbb forrása az *oktatás*. Az oktatás rendkívül nagy segítséget nyújthat mind ahhoz, hogy a tágabb értelemben vett kultúra minden fontos területe összhangba kerülhessen a mindig új fejleményekkel; mind pedig ahhoz, hogy az egyes leszakadó, a kultúra egésze szempontjából marginalizálódó családok tagjai lehetőségeket kapjanak a be-, illetve visszakapcsolódásra.

A szűkebb értelemben vett kultúrát a tágabb értelemben vett kultúra fejlesztésére mozgósítani kívánó szemlélet terjedésének útjában álló egyik igen nagy akadály a legújabb kori társadalmi viszonyok között *a munka szférájának éles elszakadása az élet többi részétől*, s szembeállítása a szabadidő világával. A kultúra koherenciája nem állhat helyre a munka világának a kultúra egészével való összehangoltsága, a kultúra egészébe való beilleszkedése nélkül. Jelenleg a munka az emberek többsége számára elidegenedett, az élet többi részétől éles határokkal elválasztott tevékenység,¹³ nincs integráló ereje, s amikor a kultúra szóba kerül, ezt mindig a munkán kívül határozzák meg. (A szűkebb értelemben való kultúrával kapcsolatos aktivitás hiányát is a legtöbben a munka negatív hatásával magyarázzák; az erre vonatkozó kérdésre adott válaszok között az első két helyen az időhiány és a munka áll – s az „időhiány” is az esetek túlnyomó részében a munkára vezethető vissza. Vagy munka, vagy kultúra: a munka nem szerepel a kultúra tényezői között. Ugyanezt támasztja alá egy másik kérdés is:

¹³ A felmérés válaszaiból is az derül ki, hogy a válaszolók számára a munkahelyen szinte egyáltalán nincs szerepe a kultúrának, a kultúrával kapcsolatos kérdéseket a munkatársakkal osztják meg a legkevésbé stb.

a szűkebb értelemben vett kultúrával való foglalkozás motívumai között az első helyen az áll, hogy „szórakoztat”, ami viszont az esetek nagy részében azt jelenti, hogy „kikapcsol” a mindennapi társadalmi viszonyok – s nem utolsósorban a munka – világából.) Pedig egy jól működő, koherens kultúrában a munkának magának is erős integratív (és kultúráló) ereje van.

LESZAKADÓ TÁRSADALMI CSOPORTOK

Már a kutatást előkészítő szakmai viták során körvonalazódni látszott, hogy a rendszerváltozás folyamatában egyre nagyobb társadalmi csoportok „szakadnak le”, szorulnak periféria helyzetbe gazdaságilag és politikailag egyaránt. Az állami, önkormányzati szolgáltatások körének szűkülése különösen érinti a művelődés-oktatás intézményrendszerét, tehát az alapvető kultúraszolgáltatás rendszerét. A „leszakadók” értelemszerűen saját erőből képtelenek megoldani tudástökéjük szinten tartását és bővítését, és természetesen mindez kihat gyermekeik életesélyére, életminőségére is.

Ezért elfogadhatatlan, hogy az állam közpolgárainak műveltségét, fizikai és mentális állapotát meghatározó intézményeket (oktatás, kommunikáció, egészség, környezet, lakásvizonyok stb.) kizárólag csak a piac logikája irányítsa.

A gazdaságilag, majd ennek következményeként szellemileg, majd politikailag leigázott közösségekben nem szabadok sem a férfiak, sem a nők, sem az ifjak, sem az öregek, főleg nem a kisebbségek, de még a gazdagok sem.

Mi sem kerülhettük el azt a folyamatot, amely során a „természet üzemmé válik, az emberek nemcsak cserélnek, hanem a cseréért élnek, egyoldalúan aknázzák ki magukat”. Tehát elveszítik ezermester voltukat, a munka nem szenvedély, nem hivatás már, sőt a „munka a szellem teljes önmeztagságát követeli”. Németh László írja ezt 1933-ban *A minőség forradalma* című könyvében.

Az új, globális rend piramisába szorított világban kieleződnek az egyenlőtlenségek, fakadó konfliktusok.

Az erősek egyre erősebbek, a gazdagok egyre gazdagabbak lesznek, a gyengék és szegények egyre inkább áldozattá válnak. Mindezzel összefüggésben az eszmecsere során („Nemzeti kultúra – kulturális nemzet” című szimpózium) felvetődött a magas és mélykultúra fogalomköre is, illetve az elitkultúra és a tömegkultúra jelenléte, aránya a mai magyar társadalomban.

Többen megbecsülték ezt az arányt, és 70–30% körül tippeltek a tömegkultúra „javára”. Természetesen mindenki óvakodott a minősítésektől, hiszen nem lehet hierarchikus viszonyt felállítani a különböző társadalmi csoportok kultúrája között. Ugyanis tény, hogy egy adott társadalmi közösségen belül is több kultúra él (élhet) egymás mellett, egymásra hatva, illetve egymás hatásait elszenvedve. Ugyanakkor léteznek olyan egyetemes emberi értékek, polgári (?) értékek – bár ezt egyre többen vitatják –, amelyek megismerése (megtanítása), követése, betartása nélkül felbomlik a társadalom egyensúlya. Egyesek szerint ezen értékeknek a megőrzése, képviselése, de kritikája, újragondolása is elsősorban az elitcsoportok funkciója.

A DIGITÁLIS EGYENLŐTLENSÉG KULTURÁLIS HATÁSAI¹⁴

„Az új infokommunikációs technológiák megjelenése, tökéletesedése és terjedése alapvető változásokat idéz elő a társadalmi működések minden területén, beleértve a kulturális intézmények működését, a kulturális tartalmak létrehozását és eljuttatását a közönséghez.” A kutatás egyik szegmense (Cepeli György–Prazsák Gergő 2009) a kultúrához való viszonyt, a kulturális viselkedést az új infokommunikációs technológiák használatának függvényében vizsgálja, ahogyan az a mai Magyarországon megjelenik. Az internet az egész világot átfogó kommunikációs hálózat, mely mindenkit összeköthet mindenkivel, éljen a világ bármely pontján. Az összeköttetések természetesen nem véletlenszerűek, hanem egyrészt követik a közösségi kapcsolódások tradicionális mintáit, másrészt az új érdeklődéseknek, új típusú vonzásoknak és választásoknak megfelelően új közösségek kialakulását is eredményezhetik. Az internet kulturális kihívásairól a mai magyar társadalomban 2008 májusában a Szonda-Ipsos kutatást végzett 14 éven felüli rendszeresen internetező 1000 fős reprezentatív mintáján. A kutatás azt mutatta, hogy az internetezők belsőleg rétegzettek, s messzemenően különbözőnek aszerint, hogy milyen aktivitással s mekkora kapcsolati körrel rendelkezve vesznek részt az internet által teremtett kommunikációs forgalomban. A kutatás eredményeit még nem elemeztük ki teljes mértékben, de azt már az eddig elvégzett elemzések birtokában kijelenthetjük, hogy az új infokommunikációs technológiák használata szociológiailag nincs ellentmondásban a kulturális meghatározásokba illő tevékenységekkel. Minél gyakrabban, minél szélesebb körben használja valaki az internetet, minél mélyebben és alaposabban rendelkezik a digitális írástudás készségeivel, annál inkább lát pozitív kapcsolatot a kultúra és az internet között, s annál inkább látja relevánsnak az interneten és az interneten kívüli közegben létező kultúra összefüggését (Csepeli–Prazsák 2008). A Jelentés a magyar kultúra állapotáról című kutatás célja – többek között – a kultúrához való viszony, a kulturális viselkedések mintáinak felderítése volt. Mivel a kutatásban szerepelt az internetezésre vonatkozó kérdés, a válaszok könnyen elemezhetőek és összehasonlíthatók aszerint, hogy a válaszadók interneteznek-e vagy sem.” A szerzők összegző tanulmányukban kísérletet tesznek arra, hogy összehasonlítsák az internetezők és a nem internetezők körében mutatkozó kultúrafelfogásokat, jellegzetes kulturális viselkedési mintákat és értékeket.

Elsőként azt vizsgálták meg, hogy egyes demográfiai és szociológiai szempontokból milyen különbségek vannak az internetezők és a nem internetezők között. A különbségek feltérképezését követően kísérletet tettek arra, hogy meghatározzák az internetezéshez vezető út néhány meghatározó állomását. „Fontosnak tartjuk az internetezők és a nem internetezők összehasonlítását, mivel meggyőződésünk, hogy az internethasználat megléte vagy hiánya döntő módon befolyásolja az emberek esélyeit a minőségi életre (Csepeli 2008). Ugyanakkor kíváncsiak vagyunk arra, hogy a szabvány szociológiai-demográfiai változók adta különbségeken kívül milyen kognitív jellegű különbségek vannak a két csoport között, vannak-e értékek, melyek összekötik őket, s milyen belső tagoltság jellemzi az internethasználat megléte vagy hiánya mentén megkülönböztetett két nagy csoportot.

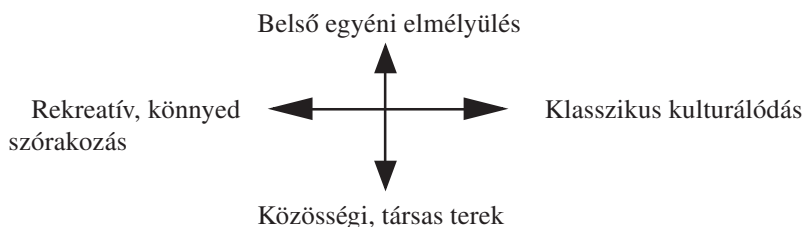
¹⁴ Csepeli György–Prazsák Gergő: Új szegénység. In: (Vész)jelzések a kultúráról. 88–89.

Kulturális terek sokváltozós elemzése során azt vizsgáltuk, hogy a megkérdezettek a kulturális kínálat milyen körét preferálják¹⁸ (1. ábra).

A következőt találtuk: világosan elkülönül a hagyományos kulturális tevékenységek iránt, illetve az alternatív kultúra iránt érdeklődők köre. Az előbbiek azt mondják, hogy viszonylag gyakran járnak múzeumba, könyvtárba, szemben azokkal – nevezhetjük őket ún. posztmodern csoportnak –, akik inkább az internetet, a klubéletet, a könnyűzenei koncerteket preferálják.

Másik világos ellentét a relatíve szórakoztató műfajokat kedvelők, ill. a tartalmasabb, „komolyabb” műfajokat preferálók között húzódik. Előző csoport szívesen jár szórakozóhelyre, sporteseményekre, cd/dvd boltba, moziba, a másik csoport gyakrabban jár galériába, jazzkoncertre stb.

Ami fontos: az említett egymással szembe állított csoportok között van egy köztes terület, amely átjárást biztosíthat a szélsőséges csoportok között. Ezek az intézményi műfajok: a művelődési házak és a fesztiválok.

2. ábra. A KULTURÁLIS TEREK DIMENZIÓI

A pláza például, mint új kulturális tér, és nem mint a vásárlás színtere jelenik meg. Az új kulturális tér esetében az esetlegesség kiemelése is fontos szempont. Azaz, az emberek nagy valószínűséggel vásárolni indulnak, de közben megérinthetik őket olyan hatások, amelyek során nem kizárólag vásárolnak, hanem moziba mennek, könyvesboltban olvasnak stb. Ez egy nyitott kulturális teret mintáz. Vele szemben áll a zártnak nevezhető kulturális tér, így például az opera, a táncművészet, a jazz. A színház, a táncművészet, a kiállítás, különösen a kortárs területeken – a korábbi helyzetéhez képest – nyitottabb, befogadóbb, elfogadóbb műfaj lett, ezáltal a fogyasztói köre is bővült. A komolyzene értése, fogyasztása még mindig egy szűk elit kiváltsága. A kiállításra látogatók száma megnőtt. Az egyik legfigyelemreméltóbb adat viszont az, hogy a megkérdezett felnőtt lakosság 47%-a gyakorlatilag semmilyen – hagyományos értelemben vett – kulturális tevékenységben nem vesz részt.

ÁLLAMI SZEREPVÁLLALÁS A KULTÚRA TERÜLETÉN

Felvetődik az a kérdés is, hogy az államnak, a helyi politikának mit kell támogatnia, ösztönöznie, illetve, hogy kell-e bármit is támogatnia. Egyáltalán, a hatalomnak van-e

¹⁸ Az MTA Politikai Tudományok Intézete Érték- és Kultúrakutató Műhelyének megbízásából a Szonda-Ipsos 2008 végén a magyar felnőtt lakosságot reprezentáló 3000 fős mintán adatfelvételt végzett.

joga bármilyen mértéket állítani. Volt, aki úgy fogalmazott a szakmai diskurzusok során, hogy a kultúrát abból a szempontból kell megközelíteni, hogy jobbá teszi-e az embereket, illetve azt a kultúrát kellene támogatni, amelyik jobbá teszi az embereket.

Az is elhangzott, hogy kultúra tulajdonképpen nincs. Lényegében azért, mert amit „a” kultúrának nevezünk, az az elit tudása, magatartásrendje, és ennek fenntartása hatalmi kérdés. Tehát úgy alakítják a tömegkultúrát, hogy az általuk kívánatosnak tartott társadalmi rend stabilizálódjon. Mindaz a tudás, létmód, értékrend, ami nem a fennálló rendet szolgálja, nem része a kultúrának vagy régmúlt idők szellemi hordalékának minősítik.

A hetvenes évekhez képest nagyot változott a kultúraközvetítés, kultúrafogyasztás „technikai” háttere is. Az elektronika szédületes lehetőségei az egész világon megváltoztatták, megváltoztatják az emberek közti kapcsolatokat. Nemcsak helyileg, hanem globális méretekben is. Sőt egyesek a nemzeti keretekben létező társadalmakkal szemben a „hálózati” társadalmakat tartják kívánatosnak, amelyek kulturális fundamentumukat tekintve értelemszerűen eltérnek a hagyományosnak mondott létformáktól, amelyek egyesek szerint itt Kelet-Közép-Európában meglehetősen feudális alapszövetűek.

Ami praktikusán azt jelenti e gondolatkör képviselői szerint, hogy az ország versenyképessége a globális gazdasági, politikai térben attól függ, hogy ezt az új, számos tekintetben alternatív kultúrát miként lehet hatékonyan „elterjeszteni”.

Mások azon a véleményen vannak, hogy mindaz, ami „korszerűnek” van kikiáltva, azok az értékek és az a tudás, ami nap mint nap ömlik ránk a médiumokból, leegyszerűsít, elbutít, engedelmessé fogyasztóvá aláz. Ez a vásárlóközpontok kultúrája.

Egyre több a mesterséges (virtuális) társadalmi tér, ahol a játékszabályokat nem a résztvevők alakítják, ők pusztán biológiai díszletei az „előadásnak”. Fellazulnak az „identitásplatformok”, az a szabály, hogy nincs szabály.

A veszélyek „elhárításának” leghatékonyabb eszközei a civil társadalomban, a helyi közösségek önszerveződésében, alkotó energiáiban vannak. Ezért a civil társadalom építéséhez szükséges kultúra (ismeret, intézmény) támogatása nagyon fontos, stratégiai cél. Minél inkább „helyben dőlnek el a dolgok”, annál inkább erősödik a közösség identitása, önmagáért érzett felelőssége, hatékonyabb a hatalmi centrumokkal szembeni „megrendelői” magatartás, a (helyi, regionális, országos stb.) hatalom társadalmi ellenőrzése.

A korszerű „technikai” lehetőségek megjelenése lehetővé teszi, hogy a nyilvánosság új terei nyíljanak meg, különösen azok előtt a társadalmi csoportok előtt, akik eddig perifériális léthelyzetben voltak. Ez persze elvi lehetőség, de a társadalmi kommunikáció eszközszerkezete (világszerte) rohamosan bővült az elmúlt évtizedben.

A kultúra napjainkra szellemi és anyagi értelemben egyaránt termelőerő, energia, amelynek közvetítése, „karbantartása” és befogadása a kultúraközvetítés intézményrendszerének eminens feladata. Amikor pedig kultúraközvetítésről beszélünk, akkor ebbe bele kell értenünk a köz- és felsőoktatást, a közművelődési rendszert, és a hozzájuk szervesen kötődő közművelődést szolgáló civil társulásokot is, amelyek ideális esetben a „hivatalos” intézményeket (művelődési házak, faluházak, közösségi terek stb.) természetes „élőhelyként” használják „agórajellegükre” építve, ahogy fentebb olvashatjuk. „Nem abból kell kiindulni, hogy mennyi pénz kell a kultúrához, hanem hogy mennyi kultúra kell a pénzhez.” – írja Vitányi Iván, és azt hiszem (hisszük), hogy ami-

kor a kívánatos kormányzati és önkormányzati magatartást szeretnénk meghatározni, akkor ezt a szempontot célszerű érvényesíteni.

Az empirikus kutatások adatainak elemzése során kiderül, hogy egyre kevesebb idő marad a szellemi javak befogadására, a tanulásra, a művelődésre, és természetesen a rekreáció szempontjából fontos szórakozásra, ami persze nem feltétlenül léha időöltés. A megkérdezettek túlnyomó többsége, nyilvánvalóan egyre több munkát kénytelen vállalni, hogy megszerzett életminőségét fenn tudja tartani. A többség számára a minőség javítása már elképzelhetetlen. Az is nyilvánvaló, hogy az emberek többsége (családfenntartók) személyes kulturális fogyasztásán spórol elsősorban.

Ezért az állam, ha felelősséggel tartozik állampolgárainak életminőségéért, szellemi kondíciójáért, munkaerő-piaci teljesítményéért, politikai, gazdasági versenyképességéért, akkor nem vonulhat ki a kultúra és kultúraközvetítés finanszírozásából.

Ez nem azt jelenti, hogy az állam vagy a helyi hatalom mondja meg, hogy mit tilt, tűr, vagy támogat. Az állami felelősségvállalás a demokráciában nem paternalizmus, hanem szolgálat, amely közmegegyezésen alapul.

Ennek a lehetőségét kell megteremteni a jövőben.

A projekthez kapcsolódó adatfelvételek (I), amelyeket a Szonda Ipsos végzett el.

A kérdőívet készítette: Antalóczy Tímea–Füstös László–Hankiss Elemér

1. Változásfolyamatok a kultúrában – lakossági adatfelvétel – 3000 fő
2. Emberi magatartás és értékrend – lakossági adatfelvétel – a 3000 fő almintája – 1117 fő
3. Kiegészítő, speciális témában – Változásfolyamatok a kultúrában – Fesztivál – Kapolcs – 200 fő

(Az átlagosnál aktívabb kultúrafogyasztói közegben is méréseket végeztünk. Ilyen terep volt 2008 augusztusában a Kapolcsi Művészeti Napok.)

A projekthez kapcsolódó adatfelvételek (II), amelyeket a TARKI végzett el.

A kultúra finanszírozása

1. A kultúrafinanszírozás nemzetközi tapasztalatai, kultúrafinanszírozás az Európai Unióban
2. A kultúrafinanszírozás magyarországi gyakorlata

A kultúra szereplőinek társadalomszerkezete

3. A rendelkezésre álló hazai és nemzetközi statisztikai adatok célra orientált elemzése
4. Feltáró kvalitatív kutatás a kultúra szereplői körében (mélyinterjúkkal)
5. Kvantitatív kutatás a kultúra szereplői körében (kérdőíves adatfelvétel)

A projekthez kapcsolódó fókuszcsoporthat a BMB Focus bonyolította le.

A projekt ideje alatt szervezett műhelybeszélgetések:

2008. december 16. Nemzeti kultúra – kulturális nemzet. MTA Jakobinus Terem

2009. április 1. Fesztiválok éve. MTA Jakobinus Terem, a Fesztivál Szövetséggel közösen

A projekt ideje alatt megjelentetett – a kutatáshoz kapcsolódó tanulmányokat tartalmazó kiadvány:

Antalóczy Tímea, Füstös László, Hankiss Elemér (szerk.) 2009. *(Vész) jelzések a kultúráról*. Budapest: MTA PTI

IRODALOM

- Antalóczy Tímea, Kapitány Ágnes 2006. *Az iparművészet változó szerepe az átalakuló vizuális kultúrában*. Budapest: NKA-MOME
- Bánlaky Pál 1997. *Művelődési házak kofamérlegén*. (Magyarország kulturális állapota c. sorozat) Budapest: Új Mandátum
- Beck, Ulrich 2003. *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég.
- Castells, Manuel 2005. *A hálózati társadalom kialakulása. Az információ kora Gazdaság, társadalom és kultúra I*. Budapest: Gondolat–Infonia.
- Castells, Manuel 2006. *Az identitás hatalma. Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra II*. Budapest: Gondolat–Infonia.
- Castells, Manuel 2007. *Az évezred vége. Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra III*. Budapest: Gondolat–Infonia.
- Füstös, L., Kovács, E., Meszéna, Gy., Simonné Mosolygó, N. 2004. *Alakfelismerés*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó. 644 old.
- Hankiss, E. 1983. Kényszerpályán? Tanulmányvázlat a magyar társadalom legújabb kori fejlődéséről. *Medvetánc*. 1. 33–16.
- Hankiss Elemér 1999. *Proletár reneszánsz*. Budapest: Helikon–Universitas.
- Hardt, Michael 2009. A köz gazdagsága. *Eszmélet*, 81. sz., 79–96.
- Hidy Péter 1997. Válaszok az UNESCO kérdéseire. (Magyarország kulturális állapota c. sorozat) Budapest: Új Mandátum
- Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor 2000. *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón*. Budapest: Új Mandátum.
- Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor 2006. *Intézménymimika 2*. Budapest: Új Mandátum.
- Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor 2007. *Túlélési stratégiák*. Budapest: Kossuth.
- Kovács János Mátyás (szerk.) 2002. *A zárva várt Nyugat*. Budapest: 2000–Sík kiadó.
- Toffler, Alvin 2001. *A harmadik hullám*. Budapest: Typotex.
- Vitányi Iván 1995. *A társadalom logikája*. Budapest–Szombathely: Pesti Szalon–Savaria University Press.
- Vitányi Iván 1997. *A magyar társadalom kulturális állapota*. Budapest: Maecenas.
- Vitányi Iván 1998. A magyar kultúra az ezredfordulón. *Társadalmi Szemle*. 8–9. sz.
- Vitányi Iván 2006. *A magyar kultúra esélyei*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ.